

БЮДЖЕТ РИСКЛАРИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ: МОҲИЯТИ ВА КАМАЙТИРИШ ЧОРАЛАРИ

Одилов Асомиддин Одилжонович

Аннотация. Мақолада бюджет соҳасида юзага келидиган рисклар ёритилган, уларининг вужудга келиш омиллари ва салбий оқибатларини камайтириш бўйича чора-тадбирлар мажмуаси таклиф этилган.

Калит сўзлар: риск, бюджет rischi, бюджет рискларини бошқариш, бюджет жараёни.

Риск бу тарихий ва иқтисодий категориялардан биридир. Бу цивилизациянинг энг паст даражасида пайдо бўлган ва одамда ўлимдан кўрқиш ҳисси пайдо бўлиши билан боғлиқ. Иқтисодий категория сифатида риск – бу содир бўлиши мумкин бўлган ёки мумкин бўлмаслиги бўлган ҳодиса (воқеа).

Ноаниқликдан фарқли ўлароқ, риск унинг иштирокчиларидан бири нуқтаи назаридан ҳаракатнинг субъектив характеристикаси бўлиб, ноқулай сценарийлар ёки оқибатларнинг юзага келиш эҳтимолини акс эттиради.

Шунингдек бошқа кўплаб таърифлари мавжуд. Риск молиявий йўқотиш даражаси сифатида ифодаланган [1]:

- а) мақсадга эриша олмаслик эҳтимоли;
- б) башорат қилинган натижанинг ноаниқлиги;
- в) башорат қилинган натижани баҳолашнинг субъективлиги.

Риск шунингдек, параметрларнинг математик тахминлардан ҳар қандай (ижобий ёки салбий) оғишлари сифатида талқин қилинади. Шуни таъкидлаш керакки, ноаниқлик ва рискнинг бюджет жараёнига таъсири йил сайин ортиб бормоқда, бу эса ушбу жараёнларни таҳлил қилиш ва ўрганиш муаммосини келтириб чиқаради, бу эса ушбу кўрсаткичлар бўйича статистик материалларнинг етарли эмаслиги ва иқтисодий назария ҳамда амалиётда бюджет рискларининг туб моҳиятини тушунмаслик билан мураккаблашади.

“Бюджет rischi” тушунчасининг ягона тарифининг йўқлиги, бюджет тизими рисклари таснифининг шаклланмаганлиги бу мавзунинг муҳимлигини белгилаб беради. Ҳозирги вақтда бюджет рискининг мавжудлигига ҳал қилувчи таъсир кўрсатадиган омилларни аниқлаш ва таҳлил қилиш масаласига тегишли тадқиқотлар кам олиб борилганлиги ушбу тадқиқотларни қийинлаштиради.

Молиявий рискларнинг бир тури сифатида бюджет rischi тушунчаси солиқ ва бюджетни режалаштириш, кўрсатиладиган бюджет хизматлари ва уларнинг сифати пасайганда бюджет жараёнидаги вазият сифатида кўриб чиқилади [2].

Эмперик адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики, “бюджет rischi” таърифи бўйича тадқиқотчи олимлар ва амалиётчилар ўртасида яхдиллик мавжуд эмас. Баъзи муаллифлар бюджет рискини бюджетнинг йўқотилиш эҳтимоли билан боғлашади, лекин шу билан бирга, бюджет жараёнининг йўқотишлар содир

бўладиган босқичларини аниқлаштиришмайдилар, бошқа тадқиқотчилар бюджет ижроси босқичида пайдо бўладиган оғишлар ҳақида гапиришади.

Миқдорий жиҳатдан бюджет rischi субъектив эҳтимолий баҳолаш, яъни бюджет томонидан тасдиқланган смета, ажратмалар режасига нисбатан даромадларни йиғиш ва харажатларни молиялаштиришнинг максимал ва минимал даражасининг кутилаётган қиймати билан тавсифланиши мумкин. Бундан ташқари, уларни олиш эҳтимоли тенг бўлган максимал ва минимал қийматлар орасидаги диапазон қанчалик катта бўлса, бюджет rischi даражаси шунчалик юқори бўлади.

Бюджет riskларини ҳисобга олиш учун бир нечта ёндашувларни ҳисобга олишимиз мумкин, бунда:

– тор маънода бюджет riskлари хавфни келтириб чиқарувчи омиллар таъсирида бюджет кўрсаткичининг режалаштирилган қийматидан потенциал четланишларини ифодалайди.

– Кенг кўринишда бюджет riskлари (кенг талқинда) бюджет маблағлари ҳаракати ва уларнинг нисбатларини бузиш натижасида бюджетни режалаштириш ва бюджет сиёсати чора-тадбирларини амалга оширмаслик эҳтимолидан иборат бўлади.

1-расмда турли даражадаги омилларнинг бюджет rischi миқдорига таъсири келтирилган.

1-расм. Бюджет riskининг шаклланиш омиллари

Бугунги кунда бюджет riskларини бошқариш масаласи долзарбдир, чунки улар йирик субъектларнинг ҳам, бутун мамлакатнинг молиявий барқарорлигига ҳам таъсир қилади.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари бошқариш мумкин бўлган бюджет riskлари тўғрисида маълумотга эга бўлган ҳолда, бюджет маблағларини

самаралироқ бошқариш чораларини кўришлари мумкин. Бюджет рискинни аниқлаш куйидаги муаммоларни ҳал қилишга имкон беради:

- Рискга мослаштирилган бюджет ижросининг фоизини аниқлаш;
- риск омилларини ва уларни оптималлаштириш усулларини аниқлаш;
- бюджет лойиҳасини қабул қилиш ёки қайта кўриб чиқиш тўғрисида қарор қабул қилиш.

Бюджет рискинни оптималлаштириш мақсадида амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлган тадбирлар тўғридан-тўғри ва билвосита таъсир кўрсатадиган куйидаги йўналишлар ҳисобланади, жумладан:

- ҳудудда солиқ юкини тенглаштириш ва иқтисодий жиҳатдан энг мақбул солиқ ставкаларини белгилаш мақсадида ҳудудий ва маҳаллий миқёсдаги қонун ҳужжатларининг доимий мониторингини олиб бориш;

- бюджетни режалаштириш ва солиқ маъмуриятчилигини амалга оширишда молия органлари ўртасида ҳамкорлик қилиш ва ахборот алмашиш;

- бюджет муассасалари томонидан кўрсатиладиган хизматлар таннархини пасайтириш, асосий воситаларни модернизация қилиш чора-тадбирлари (фойдадан олинадиган даромад солиғи, ташкилотларнинг мол-мулкига солинадиган солиқни ошириш мақсадида);

- атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги жарима ундиришни кўпайтириш мақсадида давлат органларининг ҳокимиятлар билан ўзаро ҳамкорлигини кўчайтириш;

- кичик бизнес субъектларининг банк кредитлари бўйича мажбуриятлари бажарилишини кафолатлаш механизмларини ишлаб чиқиш;

- молия ва солиқ органлари, шаҳар муассасаларининг техник жиҳозланиши даражасини назорат қилиш ва молиялаштириш;

- уй-жой коммунал хўжалиги муассасалари томонидан маблағларнинг сарфланишини назорат қилиш мақсадида электро-энергия, иссиқлик ва бошқа ресурсларни ҳисобга олиш бўлинмалари ва технологияларини ташкил этиш ва бошқалар;

- бюджет маблағлари ишлатувчи ва бўйсунувчи муассасаларнинг асосий раҳбарлари фаолияти самарадорлигини ошириш шароитида кадрлар сиёсатини самарали ташкил қилиш;

- инвестиция фаолиятини амалга ошириш тўғрисида ҳуқуқий ҳужжат қабул қилиш орқали мамлакат ва маҳаллий инвестициялар фаолиятини мувофиқлаштириш;

- солиқ тўловчи ташкилотлар томонидан молияни бошқариш функцияларини амалга ошириш, молия ва солиқ режалаштириш бўлимларини ташкил этиш, солиқ маслаҳатчилари жалб этиш;

- бюджетни режалаштириш жараёнларининг шаффофлигини ошириш.

Рискни минималлаштириш қарори ҳар доим ҳам ягона зарур ва асосли ҳаракат эмас. Рискларни бошқаришнинг мақсади уларнинг мақбул қийматига эришиш ёки жорий иқтисодий вазиятда мақбул бўлган чора-тадбирларни амалга оширишдир. Бундан ташқари, амалда хавфли вазиятдан қочиш ҳар доим ҳам мумкин эмас. Шу сабабли, хавф-хатарни келтириб чиқарадиган омилларга дучор

бўлган ҳар қандай ташкилотнинг вазифаси уларнинг молиявий ҳолатини баҳолаш ва яхшилаш учун энг мақбул ва амалга ошириладиган воситаларни танлашдир.

Адабиётлар руйхати

1. Кирикова О. А. Управление рисками как ключевое звено в системе финансового менеджмента главных распорядителей бюджетных средств и бюджетных учреждений / Менеджмент в России и за рубежом. – 2008. - №5. с. 76 – 79.
2. Степанова Е. А. О некоторых аспектах совершенствования налогового законодательства с целью снижения бюджетных рисков. Финансы. – 2010. - № 10. С. 76 – 77.